

Citation:

Ph.S. van Ronkel, Levensbericht S.J. Esser, in:
Jaarboek, 1946-1947, Amsterdam, pp. 159-169

LEVENSBERICHT

VAN

S. J. ESSER

Samuel Jonathan Esser werd den 26en April 1900 geboren te Kampen, waar zijn vader aan het gereformeerd gymnasium werkzaam was, eerst als leeraar in de klassieke talen, later als rector.

Als student te Leiden, in de Indonesische letteren, muntte hij uit; vele talen, ook niet-Indonesische, beoefende hij, zonder bepaalde voorkeur, totdat de kennismaking met wijlen ons medelid *N. Adriani*, zijne richting bepaalde: de talen van Midden-Celebes, en de in grammatisch opzicht zoo rijke Minahasische idiomen. Die kregen zijne volle belangstelling.

Na zijn doctoraal examen vertrok hij naar Celebes (in 1923), waar hij, in voortdurend verkeer met *Dr. Adriani*, de Baréë-taal grondig leerde kennen. Na drie jaren van geheel aan studie gewijd, verblijf¹⁾, kwam hij terug om te promoveeren, en wel op eene uitnemende dissertatie: *Klank en Vormleer van het Morisch*, doch slechts het eerste stuk; het tweede is eerst zes jaar later verschenen (*Verhandelingen van het Bat. Gen. van Kunsten en Wetenschappen*, deel LXVII, afl. 3 en 4).

Nadat hij eenigen tijd met Mevrouw, toen weduwe, *Adriani*, had gewerkt aan de uitgave van diens, niet persklare, Baréë-woordenboek (ook aan de door *Adriani* begonnen, door *A. C. Kruyt* voltooide vertaling van het Nieuwe Testament in de Baréë-taal verleende hij, met Mevrouw *Adriani*, medewerking) ging hij weder naar Indië, doch niet naar Celebes!

Hij vestigde zich te Padalarang (West-Java) waar hij de uitgave van *Adriani's*, ook niet persklare, Baréë-spraakkunst bewerkte.

¹⁾ Eene vrucht daarvan is *Koelawische Taalstudiën, Bibliotheca Celebica*, 1939.

Van Padalarang verhuisde hij naar Klatén. Tijdens zijn verblijf aldaar was hij verbonden aan de Algemeene Middelbare School te Solo, waarvan *Dr. W. Stutterheim* directeur was. Daar schreef hij zijn scherpe, bijna vernietigende, critiek op het *Beknopt Handboek der Volkenkunde van Ned. Indië* van *Alkema* en *Beze-mer* (*Djâwâ* 1929, bl. 183-200) een inderdaad onbevredigend boek, waarvan ook hier te lande een scherpe veroordeeling was gepubliceerd (door *C. Spat*). In datzelfde deel (IX, bl. 243-260) publiceerde hij eene bespreking van *C. C. Berg's Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch*, critisch, niet scherp, geheel competent.

Op zijn verblijf te Klatén volgde eene korte werkperiode op Celebes, waarvan de studie van de Ledo-taal het gevolg was, getuige zijne *Handleiding voor de beoefening der Ledo-taal*. (*Verhandelingen*, dl. LXXII, 1e stuk 1934). Enkele jaren vóór dit werk, een knap staaltje van beknopte taalbeschrijving, was een tweetal opstellen verschenen, waarop ik straks, met eenige uitvoerigheid zal terugkomen.

Laat mij eerst zijne levensgeschiedenis vervolgen.

Na een Europeesch verlof, hervatte hij zijne studie van Midden-Celebeesche talen, en wel *mirabile dictu*, met standplaats Bandoeng.

Zijn herhaald verblijf te Batavia, en zijne voortdurende bezoeken aan het Departement van Onderwijs en Eeredienst, deden bij den betrokken Directeur de vraag rijzen, of het niet juister was talen van Celebes in Celebes te doen beoefenen. Zoo vertrok *Esser* wederom naar Centraal Celebes, misschien niet naar eigen verkiezing, doch stilgezeten heeft hij daar allerminst, zooals blijkt o.a. uit een tweetal artikelen van zijne hand in het *Tijdschrift*, dl. 74, bl. 376—389, „*Opruimingen perspectief*” en „*Ma-, ma-, me en mé in het Tontemboansch*”, een voor de taalvergelijking belangrijke studie. Nog meer kleine artikelen, alle van waarde, doch hier niet te vermelden, publiceerde hij, totdat hij twee stukken in het licht gaf, waarop zoeven werd gezinspeeld, en die *Esser* typeeren, en wel eene verhandeling in den *Feestbundel uitg. door het Kon. Bataviaasch Genootschap van*

Kunsten en Wetenschappen bij gelegenheid van zijn 150-jarig bestaan in 1929, bl. 161—182. Het onderwerp is: de zgn. vervoegde vormen in de Indonesische talen, een punt van veel strijd: zijn ze actief, zijn ze passief, zijn ze deelwoorden? *Esser* haalt een opstel aan van wijlen ons medelid *Jonker* („*Bijdragen*”, dl. 65, bl. 266—333); hij prijst het op enkele punten, maar laakt het om meer dan één reden, waarbij de scherpheid van zijn oordeel opvallend is. Hij zelf geeft eene theorie die oorspronkelijk is, soms gewaagd, voornamelijk gebaseerd op de phaenomenen in het Mori, Baréë, Boegineesch en Makasaarsch in vergelijking met den staat van zaken in het Oud-Javaansch. Kortelijk vermeldt hij het verschil in opvatting (t.a.v. de *dén*-vormen in den modalen imperatief) tusschen *Jonker* en *Pigeaud*, om, in § IV, te komen tot zijn eigen conclusie. Met bewijzen o.a. uit het Bimaneesch en Soembasch lanceert hij de veronderstelling „dat eenmaal in de Mal. Pol-talen de substantiefconstructie algemeen gebruikelijk is geweest en de vervoegde vormen door, „omzetting” uit eerstgenoemde zijn ontstaan. De talen die de vervoeging missen en dus geen finiete maar uitsluitend nominale vormen van het werkwoord kennen, hebben dan.. aan dit proces geen deel gehad. Zij bezitten echter deelwoorden, die wel tot de nominale vormen van het verbum behooren, maar toch een geheel ander karakter dragen dan de nomina verbalia in engeren zin, waarmee de substantiefconstructies worden gevormd. Deze deelwoorden worden over het algemeen gekenmerkt door *m*-prefixen.. waarvan het niet onwaarschijnlijk is dat zij uit of bij althans na de corresponderende *p*-prefixen dier verbale substantieven vormen zijn ontstaan.” Ten slotte komt de vraag naar het actief of passief karakter der vervoegde vormen van transitieven ter sprake. Te dien aanzien is zijne eindconclusie: „dat in de M. P. talen de oorspronkelijk passieve vervoegde vormen van transitiva zich ontwikkelen in de richting van het actieve, op welken ontwikkelingsweg de eene taal verder, de ander minder ver is voortgeschreden.”

Vernuftig is deze beschouwing zeker, maar is zij juist? Ik twijfel op sommige punten, doch kan daarover hier niet handelen.

Weinig waardeering, laat staan bewondering, kunnen wij hebben voor no. 2: een in 1931, in het *Tijdschrift v. d. T. L. en U. K. v. N. I.*, deel LXXI, bl. 388—435, verschenen stuk, waarin het oordeel over de wetenschappelijke beteekenis van *Adriani's* werk is omfloerst door de persoonsbeoordeeling van den merkwaardigen man, den pionier, aan wien de jeugdige *Esser* voor de vermeerdering zijner kennis van de Midden-Celebeesche talen zoo veel te danken had: *Dr. N. Adriani*.

Ik bedoel: de beoordeeling, bijna veroordeeling, van *H. Kraemer's* boek *Dr. N. Adriani; Schets van Leven en Arbeid*. (Dit is het 1e stuk, het 2e stuk heeft tot titel: *Zooals wij hem zien uit zijn brieven, gerangschikt en verduidelijkt door Mej. A..E. Adriani*, 1930.)

Esser acht *Kraemer* niet bevoegd tot het beschrijven van *Adriani's* werk, en ontzegt hem het juiste inzicht in diens karakter; den geleerde *Adriani* heeft z.i. *Kraemer* niet kunnen beoordeelen wegens gebrek aan kennis der locale (*Posso'sche*) toestanden, den mensch *Adriani* niet wegens ontoereikende bekendheid met diens aard en aspiraties en vooral: deficienties.

Op deze laatste legt *Esser* den meesten nadruk; hij prijst wel de enorme praestaties op taalkundig gebied, maar laakt de tekortkomingen wegens *Adriani's* gebrek aan practischen zin, en aan systematiek, en andere belemmerende eigenschappen. Het lijkt mij niet gewenscht op dit tweeledige requisitoir hier nader in te gaan; ik voor mij acht zijne conclusies noch billijk, noch objectief en veel te psychologisch-theoretiseerend van strekking.

Doch meer wil ik hierover niet zeggen, vooral omdat hij, naar ik vernam, in zijne gevangenschap zich er over heeft geuit dat hij bedoeld referaat niet zoo fel weer zou willen schrijven. Het goede in zijn karakter heeft dus gezegevierd. Ik vermeld hier zijne hulp aan *Mevr. Adriani* bij de uitgave van *Adriani's* spraakkunstige schets van de taal der Mentawai eilanden. *Bijdragen*, dl. 84, bl. 1—118, 1928, doch, zooals ik zeide, geef ik hier niet een opsomming van al zijn studies, noem slechts terloops zijn opstel over de beteekenis van *R. Brandstetter* als beoefenaar van de vergelijkende

Indonesische taalkunde (*Tijdschrift*, dl. 70, bl. 147—156, 1930) doch maak iets nadrukkelijker melding van zijne artikelen over het Maleisch, deszelfs verhouding tot de landstalen en toekomst in concurrentie met het Nederlandsch, in *De Opwekker* 1935, en *Koloniale Studiën* 1938. Men treft daarin een aantal juiste opmerkingen, doch als geheel kwamen ze meer dan één' beoordeelaar onbevredigend voor.

Stond hij buiten de problemen van vernieuwing en verrijking, die op Java en Sumatra aan de orde waren? Hij betwijfelde of het Maleisch (tegenwoordig spreekt men in bepaalde kringen van „het Indonesisch") als cultuurtaal toekomst had, hoewel hij, met zijne ervaring in de „Groote Oost" begreep dat bedoelde verjongde taal voor de Minahasische en Amboneesche Christenen een levende cultuur-dragende en cultuurvormende, factor is geweest.

Ik geloof dat hij de zich opdringende realiteit van het heden, door hem toch ook beleefd, niet heeft erkend in haar waarde en beloften, en te veel historisch-beoordeelend criticus bleef.

Hij heeft overigens veel gepraeesteerd, en zijne geschiktheid voor „field-work" met talent bewezen.

Hij gaf groote sommen aan het door hem opgerichte Nieuw-Guinea Instituut (voor niet-Indonesische talen), stichtte de Adriani-Kruyt-stichting te Manado, had veel voor zijn arbeid over, en moedigde gaarne jongeren aan.

Hij heeft voortdurend gearbeid, totdat de gruwel der Japansche bezetting kwam, waaraan hij, in een gevangenkamp bezweken door ellende, verwaarloozing en honger, evenals zijn voornaamste inlandsche medewerker (die vermoord is) ten offer is gevallen. Zijn lijden is zeker verlicht door het gezelschap van een jongeren vakgenoot, den veel belovenden taalkundige *W. Kern*, zoon van wijlen ons medelid *J. H. Kern*, en kleinzoon van den grooten *H. Kern*, die de glorierijke traditie der vaderen uitnemend voortzette, en die na een hard verblijf in Japansche handen, kort na de bevrijding, en reeds teruggekeerd in zijn vroegere standplaats Bandjarmasin is overleden. Wat zal er tusschen beide voortreffelijke geleerden besproken zijn in die gevangenschap?

Wij kunnen het wel gissen, en ten deele te weten komen uit de „Notulen der bijeenkomst van Leidsche beoefenaren der Indonesische talen” op 5 Augustus 1946, waar melding is gemaakt van een lijst van *Esser's* nagelaten papieren, en toelichting is gegeven door *Dr. A. A. Cense*, kort geleden naar Indië teruggekeerd.

De heer *W. Kern* komt hier als het ware aan het woord, als ik naar zijne notities titels van nagelaten werken van *Esser*, ga opnoemen.

Vermeld worden dan: een persklaar manuscript eener Lakische spraakkunst, zeker het uitgeven waard; een compleet Morisch woordenboek; een wel is waar nog niet gecorrigeerd, maar als persklaar te beschouwen spraakkunst der Oema-taal (Zuid-Koelawi, onderafd. Paloe), teksten in vele talen, twee spraakkunsten, inderdaad een schat van aantekeningen.

Zijn streven, in evangeliseerende richting, blijkt uit zijn arbeid voor het Ned. Bijbelgenootschap, door hem als een belangrijk deel van zijn werk beschouwd. Het Evangelie van Lucas heeft hij vertaald in het Kailisch en het Koelawisch.

Belangrijk waren zijne adviezen die hij steeds aan zendelingen gaf. Ook in zijn verlof hier te lande had hij besprekingen met den secretaris van genoemd Genootschap; in de richting der bijbelvertaling had hij groote plannen: zoo mogelijk wilde hij elk der volken van het betrokken gedeelte van Celebes aan eene vertaling des bijbels in de eigen taal helpen. Volgens mededeeling van den Secretaris heeft *Esser* ook in den bezettingstijd de evangeliën in enkele talen vertaald, o.a. in het Tonsawang. Het was niet mogelijk deze vertalingen te doen drukken. Met vele andere M.S.S. waren ze geborgen in het huis van Pandita *Samsoedin Denso*, den Boegineeschten voorganger eener gemeente bij Makassar. Bij eene huiszoeking werden de kisten leeggehaald, en de inhoud werd door de Japanners verbrand; dit deel van *Essers* werk is dus verloren gegaan. Geldelijk steunde hij dit hem dierbare werk geregeld.

Op allerlei plaatsen had *Esser* deelen van zijn werk laten

bewaren en alles is verspreid en vernietigd; een onderzoek door *Dr. Cense* ingesteld heeft helaas niets aan het licht gebracht. Lang niet alles bleef dus voor de vakgenooten bewaard; wie zal hetgeen ons onthouden is ter hand nemen?

Indrukwekkend is de lijst, die ik uit bovengenoemde Notulen mij veroorloof hier als bijlage te doen afdrukken.

Esser heeft gedurende de Japansche bezetting steeds door-
gewerkt in voortdurend contact met zijne inlandsche helpers, totdat de gevangenschap kwam, die met al hare gruwelen en ellenden hem, die ginds zoo velen tot steun was, ondermijnde en in den dood dreef.

Het einde viel op 14 April 1944. Een man als *Esser* zoude een der eersten in het vak geworden zijn, ja; 'de aangewezen man voor een leerstoel in de Indonesische vergelijkende taalkunde, in Indië of hier te lande.

Doch de wreede dood beëindigde zijn wèl besteed leven op het eind van zijn 44e levensjaar.

R. I. P.

BIJLAGE.

Van de papieren van *Esser* bezitten wij een lijst, in 1942 door *W. Kern* in krijgsgevangenschap te Makassar tezamen met *Esser* opgemaakt.

Deze lijst is a. v.:

1. In Lamboeia (Kolaka-Kandari) persklaar ms. van een *Lakische Spraakkunst*, kenbaar daaraan, dat er door *Esser* zelf bijvoegingen en wijzigingen in zijn aangebracht. Uitgave hiervan belangrijk! Vier andere, niet volkomen bijgewerkte ex. bevonden zich vóór den oorlog bij de controleurs B. B. *Wollhoff* en *Tekelenburg*, wijlen zendeling *Gouweloos* en zendeling *Van der Kluft*. Vele gegevens over het Lakisch bevonden zich bij wijlen *Toemakaka*, *Esser's* assistent, te Lamboeia.

Goeroe *Boonde* te Lamboeia, die aan hem was toegevoegd, is vermoedelijk in het bezit van die aantekeningen, alsmede van een exemplaar van genoemde grammatica, behoort althans te weten waar die papieren zijn. *Toemakaka's* weduwe, vermoedelijk vertrokken naar Tinompo in het Morische, heeft de papieren hoogstwaarschijnlijk niet. Te *Tinompo* bevinden zich echter wèl, en vermoedelijk bij *Toemakaka's* jongeren broer, *Toëmba*, de *Morische verhalen* etc.

2. 't Morisch Woordenboek (Voor verklaring der *letters* zie *Morische Spraakkunst*. In de Moluksch-Maleische woordenlijst duiden de letters informanten aan, b.v. „B = B. Toemakaka, S = Sondakh”, aant. Dr. E.) bevond zich bij *Riedel*, vroeger in Mori, thans te Tentena (Possomeer). Dit bestaat uit een woordenlijst, opgezet door *J. Kruyt*, met potloodaantekeningen van *Esser* op losse velletjes. Hierbij behoren 7 (zeven) schriften met losse woorden en verbeteringen, die nog in die lijst verwerkt moeten worden. De lijst zou door *Riedel* gecompleteerd worden. *Esser's* origineele lijst, op losse papiertjes in een blik, is reeds in genoemd woordenboek verwerkt. „In dat blik ook de eerstgenoemde gegevens etc.” (aant. Dr. E.).
3. *Esser's* handexemplaar van de *Morische spraakkunst* bevindt zich te *Tomohon* in een van *Esser's* kisten (goedang *Ds. Locher*) ref. Controleur B. B. *De Kock* „of Inl. Leeraar M. Sondakh” (aant. Dr. E.). Achter in het tweede deel staat een lijst der pagina's waarop verbeteringen en aanvullingen voorkomen, welke *Esser* nog graag gepubliceerd zag. Deze lijst is compleet voor het eerste deel, voor het tweede waarschijnlijk niet. „Zie dus de afz. pag. één voor één” (aant. Dr. E.).

Te *Tomohon* bevindt zich een persklaar, doch nog niet gecorrigeerd exemplaar van *Esser's Oema spraakkunst*. Dit werk ware in ieder geval uit te geven en wel onder den volgende titel: *Spraakkunstige schets der Oema-taal (Zuid-Koelawi, Onderafdeeling Paloe, Midden-Celebes)*.

„Met de uitgave hiervan zou zich de zendeling *Langeveld*,

thans geïnterneerd te Manado, belasten." Een paar details, met potloodonderstrepingen, gesignaleerd door potloodkruisjes voor a. d. regel, zijn nog uit voorhanden gegevens te verifieeren, o.a. de spelling van Rampi'sch *gana*, genoeg.

„Het MS. bevat den tekst op de eene blz., invoegsels op de tegenoverliggende. Eenige ingevoegde stukken staan in andere schriften. De schrijver *Cornelis Koerami* kan toelichten." (Aant. Dr. E.).

Verder te Tomohon:

1 bundel Koelawische teksten (persklaar).

1 bundel Lindoesche teksten (persklaar).

1 Oema leesboek, bestemd voor de 2e klas scholen (persklaar). Het bevat behalve een stukje bijbelvertaling gewone volksverhaaltjes, en werd destijds door het Leger des Heils niet geaccepteerd.

4. Eveneens te Tomohon bij *Londa* bevinden zich twee koffers, waarin o.a. een bijgewerkte Moluksche woordenlijst van *De Clercq*, van de aanvullingen waarop ook een copie in twee aparte schriften aanwezig is. Verder een Baréë woordenboek vol aantekeningen van *Esser*.
5. Bij Inl. Leeraar *Denso* te Soppeng (ref. *Ds. Brocken*) bevinden zich twee kistjes met stukken uit de nalatenschap van *Adriani*, die *niet* voor uitgave in aanmerking komen, alsmede andere aantekeningen, hss., etc. en boeken met persoonlijke aantekeningen.
6. *Rampisch leesboek* voor de 2e klas scholen, persklaar(?), ook in kisten te Tomohon (zie 3). Indien *niet* persklaar, *geen* verbeteringen van *Esser's* hand. Van de drie deeltjes spelboek voor de eerste klas is het eerste deel afgedrukt, terwijl 2 en 3 zich bevinden bij drukkerij De Boer, Poerwokerto, die ze echter wegens lettergebrek zou doorsturen naar Nix, Bandoeng.
7. 2e en 3e deel Koelawische Spelboek persklaar (te Tomohon). Deel 1 was ook bij De Boer en zou eveneens doorgestuurd worden naar Nix.

8. Morische spel- en leesboeken, te Lamboeia, of bij *Kruyt* te Tentena, Posso, Compleet??
9. Lakische idem, te Lamboeia, w. s. *niet* persklaar.
10. Gegevens taalgeografie Z.O. Celebes te Lamboeia. Indien niet aanwezig, moeten op taalkaart bij herdruk de talen *Laandawesch* en *Mopoetesch* bij Morisch-Boegkoesch worden ingelijfd en *Laa'iwosch* (*niet*: Laiwoeisch) bij Lakisch. Te hopen is echter dat uitsluitel aanwezig is, en ook over het *Wiaoesch* (ond. Kandari, grens Malili), dat een Morisch dialect of een aparte taal schijnt te zijn. Bij herdruk taalkaart ook verbeteringen aanbrengen van handexemplaren (afz. afdruk) in kistjes Soppeng (in bamboekoker).
11. Over Lakische bijbelvertaling e. a. is zendingsconsul ingelicht, over werk assistent Sondakh (Tombatoe) *Ds. Langeveld* (Minahasa).
12. Oema verhalen, Rampische verhalen, Limolasche verhalen, Wotoesche verhalen met ged. vertaling (potloodkruisjes!!) Rampische spraakkunst (niet af), Wotosche idem (id.), poëzie in Koel., Lind., Oema, Ramp., Tot. (Locher, Tomohon).
13. Tond. teksten met vertaling en aantekeningen bij Londa, Tomohon, De verhalen uit Ka'kas en Rëmbokën zijn klaar, moeten alleen nog overgetikt. Van die in Tondano is pas een klein deel nagekeken, nl. tot waar de potloodkruisen beginnen. Die welke klaar zijn kunnen wel uitgegeven worden.
14. In Paloe: Kailische gegevens. In 2 kistjes bij *Ds. Kansil*. (Inl. predikant.)
15. Tomohon (Locher): HS - Adriani priesterzangen met vertaling. De beste ruim 1500 regels. De laatste ongeveer 10 regels ontbreken, doch staat w. s. in 'n schrift Baré'é verhalen etc. in kisten bij Mevr. *Krans-Esser*, Isaäc Evertslaan 10, Arnhem. Wat persklaar schijnt kan afgedrukt.

(1—7 door mij opgeteekend naar mondelinge mededeelingen van Dr. *Esser*, door hem nagezien en aangevuld, 8—15 zijn aantekeningen van *Esser* zelf.)

w. g. W. KERN.

Cense voegt hieraan toe:

Volgens mededeeling van *Ds. Brocken* te Makassar moeten de aantekeningen die bij de Christengemeente in Soppeng in bewaring zijn geweest, als verloren worden beschouwd. Ook is de hoop gering, dat na den dood van *Esser's* assistent *Toemakaka* in Lamboeia (Z.O. Celebes), nog papieren gered zouden zijn. Aan *Van Wouden* is gevraagd een onderzoek in te stellen naar de in Tondano en Paloe (M. Celebes) bewaarde aantekeningen.